

kuvis žodynas bl.-sl. žodynui gal net naudingesnis už maskvėnų. SP bent iš dalies galėtų atstoti naujieji atskirų slavų kalbų etimologijos žodynai, baigti leisti ar dar tebetęsiami (kol kas į juos retokai dairytasi, o tokio A. Gluhako chorvatų kalbos etimologijos žodyno dar visai, rodos, nematyti tarp literatūros). Sumanus autorius, reikia manyti, pats ras vienokią ar kitokią išeitį. Kitiems tik tiek svarbu, kad gražiai pradėtas darbas būtų ir toliau sėkmingai bei sparčiai tęsiamas.

Vincas Urbutis

Baltistik: Aufgaben und Methoden, hrsg. von Alfred Bammesberger, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter, 1998, 455.

1995 m. lapkričio 9–11 d. Eichstätto Katalikų universitete įvyko baltistikos konferencija, surengta žymaus lyginamosios germanų ir baltų kalbotyros tyrinėtojo Alfredo Bammesbergerio. Ja buvo siekiama paskatinti baltistikos tyrimus tarp tautiniu mastu, aiškiau apibrėžti jų tikslus bei metodus derinant šiose srityse dirbančių Vokietijos, Italijos, Lenkijos, JAV ir Baltijos valstybių kalbininkų pastangas. Dabar jau imame į rankas didelį tomą baltistikos tyrimų, parengtų minėtos konferencijos pranešimų pagrindu, ir galime akivaizdžiai įsitikinti, kokį gražų derlių davė ta iniciatyva.

Rinkinys susideda iš penkių dalių, skirtų baltų, prūsų, lietuvių, latvių kalbotyros ir baltų šalių literatūros bei folkloristikos klausimams. Čia skelbiami 38 straipsniai, iš jų 5 apie bendrus baltų kalbotyros dalykus, 7 apie prūsų kalbą, 17 apie lietuvių kalbą, 4 apie latvių kalbą ir 5 apie baltų literatūrą ir folklorą.

Jau pirmajame baltų kalbotyros dalies straipsnyje – Alberto Rosino „Apie morfologinio kitimo motyvą baltų kalbose“ (17–22) išryškėja dabartinei diachroninei morfologijai būdingos pastangos gramatinių formų raidą aiškinti remiantis bendresniais kalbos kitimo teorijos dėsniais. Lietuvių ir latvių kalbų įvardžių bei daiktavardžių fleksijos pagrindu autorius parodo, kad fonetinių dėsnų sąlygojami morfologiniai pakitimai (pvz., galūnių „pailgėjimas“ kaitybos kamienų sąskaityta, kai kurių linksnių formų sutapimas dėl ilgųjų balsių redukcijos) baltų kalbose vyksta apibrėžta kryptimi: periferiniams linksniavimo tipams pri-

klausančių formų galūnės keičiamos centrinių tipų galūnėmis, o dėl fonetinių ar sisteminių priežasčių neutralizuotas linksnių priešpriešas linkstama atstatyti panaudojant „stipresnes“, aiškiai skiriamas galūnės (tuo aiškinamas, pavyzdžiui, būdvardinės galūnės *-am* panaudojimas latvių kalbos *o* kamieno daiktavardžių datyvui ir instrumentaliui atskirti nuo akuzatyvo). Bendrus rytinių baltų kalbų daiktavardžių darybos kategorijų raidos dėsnius stengiamasi išvelgti ir Sauliaus Ambrazo straipsnyje, kuriame pateikta veiksmazodžių abstraktų tipų diachroninė stratifikacija (23–32).

Wolframas Euleris straipsnyje apie ‘kraujo’ ir ‘prakaito’ reikšmės daiktavardžių etimologiją (33–34) atkreipia dėmesį į latvių kalboje išsaugotų leksemų *asinis* ir *sviedri* indoeuropietišką kilmę. Užbėgant į priekį čia norėtusi pažymėti, kad lietuvių kalbos indoeuropietiški vediniai, neturintys atliepinių lietuvių ir prūsų kalbose, plačiau nagrinėjami Marijos Teresos Ademollo Gagliano straipsnyje, įdėtame lietuvių kalbos dalyje (347–357). Lygindama 15 tokių lietuvių kalbos žodžių su atitinkamos reikšmės lietuvių ir prūsų kalbų leksemomis, autorė išskiria kelis santykių tipus: 1) savarankiškos lietuvių ir prūsų inovacijos (pvz.: lie. *žmonà*, pr. *genno* – la. *sièva*); 2) bendros lietuvių ir prūsų inovacijos (lie. *meitėlis*, pr. *nomaytis* – la. *vepris*); lietuvių kalbos inovacijos be žinomų prūsų kalbos atitikmenų (lie. *sunkūs* – la. *grūts*); beje, daugeliu atvejų lietuvių ir prūsų atitinkamos reikšmės leksemos yra inovacijos tik semantiniu požiūriu, nes turi irgi indoeuropietiškas šaknis. Remiantis minėtais santykiais keliama prielaida apie galimus lietuvių – prūsų kontaktus po VII a.

Alfredo Bammesbergerio ir Simo Karaliūno dideliame straipsnyje apie aiškių etninį identiškumą (39–51) pateiktas naujas etnonimo *aiščiai* kilmės aiškinimas: žodis **aist-* turėjęs pirminę reikšmę ‘žemė; laukas, dirva’ ir buvęs susijęs su ide. **aidh-* ‘degti’, t. y. reiškęs išdegintą žemės plotą. Ši hipotezė, be kitų argumentų, grindžiama tuo, kad ir kitų Baltijos rytinio kranto genčių pavadinimai turėję dirbamos (t. y. arklu išplėštos) žemės reikšmę, pvz., sembų (plg. lie. *žėmbti* ‘žymėti dirvą arklu’); panašiai su žemės vardu siejamas senasis estų gentivardis *maarahvas* ‘žemės žmonės’, suomių *hāme* (< *šāmā* < balt. *žemė*). Antrame, taip pat etimologijai skirtame, Alfredo Bammesbergerio straipsnyje apie bendrą baltų viešpaties pavadinimą (35–38) įrodinėjama mintis, kad pirmasis sudurtinių daiktavardžių lie.

viēš-pats, pr. *wais-pattin* sandas yra grynios šaknies **weyk'woyk'* atliepinys. Tai leidžia įrikiuoti šį žodį į eilę kitų archajiškų sudurtinių daiktavardžių, kuriuose jau nuo C. Jacoby laikų ieškoma senos indoeuropiečių sakinio sandaros liekanų.

Prūsų kalbai skirtoje knygos dalyje Frederikas Kortlandtas, nuosekliai lygindamas trijų prūsiškų katekizmų atitinkamas vietas, rodo, kaip jų skirtumai atspindi prūsų kalbos raidai būdingas ypatybes (55–76). Oswaldas Panaglis išryškina Elbingo žodynėlyje pateiktų leksemų reikšmės sąsajas žodžių laukų teorijos pagrindu (77–87). Klausimai, labai svarbūs baltų kalbų lyginamajai morfologijai, svarstomi Wojciecho Smoczyński'o straipsnyje „Dėl sen. prūsų artikelio morfologijos“ (90–114). Prūsų kalbos rodmojo įvardžio (resp. artikelio) ir vardažodžio linksnų tikrąsias formas čia bandoma nustatyti sistemškai analizuojant jų pateikimą katekizmų tekstuose, atrenkant ir kritiškai vertinant įvairius variantus ir lyginant su vokiško originalo formomis. Straipsnyje teisingai pabrėžiamas sinchroninės faktų analizės ir vidinės rekonstrukcijos prioritetas. Vis dėlto kai kurie apibendrinimai atrodo diskutuotini, verti tolesnio svarstymo. Pavyzdžiui, čia (kaip ir ankstesniuose autoriaus darbuose) teigiama, kad prūsų kalbos katekizmuose paliudytos daiktavardžių ir įvardžių vienaskaitos genityvo galūnės su *-s* yra tiesiogiai perimtos iš vokiečių kalbos „stipriojo“ linksniavimo galūnių su *-es*, o galūnės su *-en*, *-an*, *-on*, *-in*, *-un* – iš „silpnojo“ linksniavimo galūnių su *-en*; pastarųjų forma, autoriaus atstatoma [*-ən], jau pačioje prūsų kalbos raidoje dėl denazalizacijos virtusi [-ə] arba [-ə], tekstuose žymima *-ei*, *-e*. Kuriuos kalbinės interferencijos atvejus katekizmuose galima priskirti pačiai prūsų kalbai – ir net ankstesniems jos raidos periodams – verta dar atidžiai patyrinėti, ypač naudojantis seniausiais latvių kalbos raštais, išverstais vokiečių pastorių, kurie vietomis panašiai keitė latvių kalbos fleksijas (latvių kalbos paminklų tyrimo reikšmė gerai pabrėžta latvių kalbos dalyje įdėtame Péterio Vanago straipsnyje p. 359–370). Gal tada nebereikėtų ieškoti vokiečių kalbos galūnių prūsų kalbos vienaskaitos genityvo formose su *-s*, juoba tokiose kaip *sounas/sunos*, *gennas*, *galwas*, *mensas* ir pan., turinčiose tiesioginių atitikmenų lietuvių ir latvių linksniavimo paradigmose.

Toliau skelbiamuose dviejuose Frederiko Kortlandto (115–119, 127–128) ir Alfredo

Bammesbergerio (121–126) straipsniuose toliau polemizuojama dėl prūsiškos Bazelio epigramos interpretavimo. Alessandro Parenti, atidžiai išnagrinėjęs prūsų veiksmažodžių abstraktus su priesagomis *-sna*, *-senna*, *-sennis* (129–142), daro išvadą, jog šių priesagų skirtumai gali būti susiję su nevienodu žodžio kirčiu (kamiene arba priesagoje) ir priklausomi nuo to, ar vedinys daromas iš pirminio, ar iš antrinio veiksmažodžio (panašiai kaip lietuvių kalbos veiksmažodžių abstraktai su *-imas*, plg. *davimas* ir *kalbėjimas*).

Lietuvių kalbotyros dalyje skelbiamus darbus galima suskirstyti į dvi dideles temines grupes: senosios lietuvių raštijos ir jos kalbinių ypatybių tyrimas ir sinchroninės lietuvių kalbotyros problemos.

Senųjų raštų parengimo ir kritinio leidimo principai nuosekliai išdėstyti Jocheno D. Range's straipsnyje (151–164). Juos autorius yra praktiškai realizavęs rengdamas Jono Bretkūno Naujojo Testamento mokslinį leidimą, kuris gali būti laikomas pavyzdžiu tokio tipo tolesniems darbams. Senosios lietuvių kalbos ypatybių tyrimui būtina turėti su originalais sugretintus verstinių raštų tekstus. Kokiu būdu pateikiamas originalo tekstas kritiniame Simono Vaišnoro „Žemčiūgos teologiškos“ leidime, išdėstyta to veikalo parengėjo Guido Michellini straipsnyje (165–169). Duomenis apie lietuviškus rankraštinius tekstus iki Mažvydo glaustai apibūdina Zigmas Zinkevičius (145–149); įsidėmėtinas jo pastebėjimas, kad seniausi lietuviški įrašai, kurių dauguma priskiriama pranciškonams, savo rašyba labiau atitinka lotynų, o ne lenkų kalbą. Mažonoje Lietuvoje parašytus 17 a. lietuvių leksikografijos darbus apžvalginame straipsnyje aptaria Vincentas Drotvinas – Pretorijaus „Clavis Germanico-Lithvana“ fotografuotinio keturtomio leidinio rengėjas (207–212).

Senajai lietuvių raštijai skirtas ir Serafini Amato straipsnis, kuriame tęsdama Tamaros Buchienės ir Jono Palionio tyrimus autorė aptaria Sapūno-Schulzo ir Kleino gramatikų skirtumus. Daroma išvada, kad Sapūno „Compendium“ yra savarankiškas darbas, veikiausiai inspiruotas panašių šaltinių kaip Kleino gramatikos (195–204). Iš autorės iškeltų skirtumų matyti, kad Sapūnas tiksliau už Kleiną pastebėjo kai kurių formų vietą morfologinėje sistemoje. Pavyzdžiui, išvelgęs lietuvių kalbai būdingus vyriškojo ir moteriškojo linksniavimo skirtumus jis sugrupavo daiktavardžių linksniuotes į vyriškosios giminės

(su vienaskaitos vardininko galūnėmis *-as, -ias, -is, -ys, -us, -uo*) ir moteriškosios giminės (su *-a, -ia, -i, -ė, -is*). Be to, jis pirmasis suprato, kad pusdalyvis yra tam tikras esamojo laiko veikiamasis dalyvis. Tuo atžvilgiu Sapūno-Schulzo „Compendium“ yra artimesnis dabartinei aprašomajai gramatikai negu Kleino, pagal kurį buvo skiriamos ir numeruojamos linksniuotės daugumoje mokyklų vadovėlių.

Balduras Panzeris apžvelgia Pilypo Ruigio darbe „Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften“ (1745) išsakytas pažiūras į lietuvių kalbos kilmę ir ryšius su graikų, lotynų, slavų ir kitomis kalbomis. Autorius daro išvadą, kad Ruigio darbas yra paremtas išankstine nuomone apie prestižinės graikų kalbos vaidmenį lietuvių kalbai, kad jame neatskleista tikroji kalbų ir jų grupių tarpusavio giminytė. Čia norėtusi pridurti, kad Ruigio pažiūrų reikšmę ir vaidmenį galima įvertinti tik atsižvelgiant į jų ištakas ir visą to meto „paleokomparatyvizmo“ kontekstą, labai skirtingą nuo vėlesnės lyginamosios kalbotyros.

Gertrudos Bense straipsnis (259–267) skirtas 1735 m. Karaliaučiuje išleistos katechetinės knygelės „Pienas maziems wajkeliams“ analizei. Sugretinusi tos knygelės tekstą su kitais to meto leidiniais autorė nustatė, jog Vaclovo Biržiškos prielaida, kad ta knygelė galėjusi būti parašyta Fridricho Pretorijaus dar 17 a. pabaigoje, yra nepriimtina: knygelė turėjo būti parengta po 1727 m., nes joje minimas 1727 m. Naujojo Testamento leidimas.

Kituose senajai lietuvių kalbai skirtuose straipsniuose nagrinėjami įvairūs istorinės kalbotyros klausimai.

Paola Cotticelli-Kurras, ištyrusi įvardžiuotinių būdvardžių vartojimą Bretkūno versiose Evangelijose (171–194), priėjo išvadą, kad tos įvardžiuotinės formos neatitinka vokiečių kalbos būdvardžių su žymimaisiais artikeliais ir todėl nėra pagrindo joms priskirti determinacinę reikšmę kaip pagrindinę; abejotinas esąs ir joms taikomas „Bestimmtheitsformen“ terminas. Anaforinę įvardžiuotinės formos funkciją autorė rado tik viename Evangelijų pavyzdyje (Jon 2,10) ir mano ją esant antrinę. Tuo tarpu įvardžiuotiniai dalyviai Bretkūno dažnai vartojami reliatyvinių šalutinių sakinių reikšme be originalo kalbos poveikio.

Bernfriedas Schlerathas, apžvelgęs sakinių su lotynų kalbos dalyviu *sciens, scientes* vertimą įvairiuose lietuvių ir kai kurių germanų kalbų Evangelijų tekstuose, atkreipia dėmesį į ypač daž-

ną dalyvinės konstrukcijos išlaikymą lietuviškuose raštuose (229–240). Beje, tai galėtų būti laikoma dar vienu požymiu, kad lietuvių kalba yra itin gerai išsaugojusi senovinę dalyvių vartoseną. Elvira-Julija Bukėvičiūtė aptaria diakritinių ženklų vartojimą 18 a. Mažosios Lietuvos Biblijos leidimuose, išspausdintuose Karaliaučiuje 1735 ir 1754–1755 m. (241–258).

Rosemarie Lühr straipsnyje apie senosios lietuvių kalbos nuolaidos prijungiamųjų sakinių sandarą pateikia naują semantinę šių sakinių klasifikaciją. Remiantis daugiausia Edvardo Hermano duomenimis, čia iškelta papildomų argumentų, kad jungtukai *norint, nors* nėra skolinti iš slavų. Tuo, beje, dabar niekas neabejoja; išdėstytos pažiūros į tų jungtukų lietuvišką kilmę ir ryšį su *kaip noris* } *kaip nors* tipo konstrukcijomis sutampa su Ernsto Fraenkeliu (Baltoslavica, 1921, 13, 43; LEW 308) ir šių eilučių autoriaus mintimis (Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė, Vilnius, 1979, 93). Kalbant apie jungtuko *jeib* kilmę straipsnyje liko nepaminėta išvalgi Christiano Stango prielaida apie galimą formanto *-b* ryšį su veiksmožodžio *būti* forma (NTS 18, 348–356).

Alfredo Bammesbergerio straipsnyje „Etimologija ir žodžių daryba“ (297–304) bandoma naujai paaiškinti kelių sunkiai etimologizuojamų lietuviškų žodžių kilmę: lie. *įščios*, kildinamą iš **ns-ty-a* (šaknies **nes* nykstamasis laipsnis) ir siejamą su germ. **uns-ti* > vok. *Gunst*; lie. *tėvas*, kildinamą iš ide. **tewə* ‘schwellen’; lie. *yra*, laikomą iš daiktavardinės šaknies ide. **ar-/r* išvestu būdvardžiu, ir bene įtikinamiausiai paaiškintą lie. *trinka* – kaip šaknies **trenk* ‘stoßen, zusammendrängen’ vedinį.

Rinkinyje paskelbta ir svarbių sinchroninės lietuvių kalbotyros darbų. Frankas Heberlein as straipsnyje „Sinchroninės gretinamosios balistikos uždaviniai“ (331–344) apibūdina kelis numatomų gretinamosios kalbotyros darbų projektus: 1) lietuvių kalbos vadovas užsieniečiams; jame linksniavimo ir asmenavimo tipai būtų derinami su kirčiavimo paradigmomis atsižvelgiant į žodžių semantiką; 2) vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų veiksmožodžių junglumo žodynai; jų pagrindu galėtų būti Nijolės Sližienės „Lietuvių kalbos veiksmožodžių junglumo žodynas“; 3) gretinamoji vokiečių–lietuvių ir vokiečių–latvių kalbų gramatika; 4) gretinamoji vokiečių–lietuvių–latvių teksto gramatika. Neabejotina, kad tų projektų įgyvendinimas padėtų stiprinti lietuvių ir vokie-

čių tarpusavio bendradarbiavimą ir kultūrinius ryšius, turinčius senas tradicijas. Kviesdamas lietuvių kalbininkus prisidėti prie minėtų projektų autorius prie jų pateikia schemų ir pavyzdžių, tik gaila, kad lietuviškuose pavyzdžiuose liko nemaža nepataisytų korektūros klaidų, pvz.: *burys, laudis, menuo* (336), *mokyklui* (dat. sg. 337), *juoki* (=jauki), *įspudžius* (acc., 338), *ižblizginti, tutelės* (341). Kitą reikšmingą projektą – naujo lietuvių–vokiečių kalbų žodyno parengimą – savo straipsnyje trumpai apibūdina Alfredas Bammesbergeris (315–318). Tokio žodyno trūkumą jaučiame nuolat; reikėtų linkėti, kad tas ir lietuviams, ir vokiečiams labai reikalingas darbas, kurį dabar perėmė Baltistikos institutui Greifswalde vadovaujantis Jochenas D. Range, būtų kuo greičiau atliktas.

Visų lituanistikos leksikografinių darbų pamatas yra, be abejo, didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ ir paskutiniai „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ leidimai (1972, 1993). Juos aptaria Williamas R. Schmalstieg as (305–314) pabrėždamas leksikografinio darbo Lietuvoje tęstinumą ir kartu sąmojingai išryškindamas nemaža paradoksalių skirtumų bei prieštaravimų, kurie krinta į akis palyginus kai kurių žodžių reikšmių pateikimą nepriklausomybės metais išleistuose žodynuose ir sovietmečio leidimuose, papuoštuose priverstinėmis citatomis iš vadinamųjų „marksizmo klasikų“ ir kvailysčių pilnos sovietinės spaudos. Iš straipsnio akivaizdžiai matyti, kaip svarbu užbaigus didįjį „Lietuvių kalbos žodyną“ parengti naują – patikslintą ir papildytą – to žodyno leidimą ir išleisti jį dviem variantais: kompiuteriniu ir spausdintu. Manau, kad kartu su nauju „Bendrinės lietuvių kalbos žodynu“ tai turėtų būti svarbiausias XXI a. pradžios lietuvių leksikografijos uždavinys.

Lietuvių kalbos sinchroninei sintaksei skirtas Giovanni Gobberio straipsnis apie klausiamųjų sakinių formas ir funkcijas (289–296). Remdamasis lingvistinės pragmatikos ir kalbos aktų teorijos principais autorius įžvalgiai atskleidžia klausiamųjų sakinių semantikos ir jų formos ypatybių ryšius, į kuriuos pravartu atsižvelgti būsimų lietuvių kalbos sintaksės vadovų autoriams.

Aktuali lietuvių terminologijai ir tarptautiniams ryšiams kalbos darbo sritis aptariama Janinos Jakelaitytės straipsnyje „Lietuvių kalba diplomatiniam bendravime: problemos ir uždaviniai“ (319–329). Autorė įtikinamai parodo, koks

apleistas ligi šiol tebėra diplomatinės terminijos ir frazeologijos dirvonas, kiek prieštaravimų bei įvairavimų kyla parenkant net svarbiausių įstaigų, pareigų, dokumentų, įvairių sąvokų pavadinimus. Čia tikrai būtina sujungti kalbininkų, istorikų, politikų jėgas, kad kuo greičiau būtų sutvarkyta mūsų tarptautinio bendravimo kalba ir parengtas diplomatijos terminų žodynas. Autorės siūlomi diplomatinės kalbos norminimo kriterijai bei principai verti atidaus mūsų kalbos kultūros darbuotojų ir terminologų dėmesio.

Latvių kalbotyros dalyje, be jau minėtų Ademollo-Gagliano ir Pėterio Vanago darbų, Ojaras Bušas rašo apie Latvijos vietovardžius su *Paun-* ir jų atitikmenis finų kalbose (371–376), Pietro U. Dini – apie neseniai atrastą senosios latvių kalbos dvielį Liuterio Mažojo katekizmo tekste, išleistame Hieronimo Megiserio aštuoniomis kalbomis 1607 m. Geroje.

Paskutinėje knygos dalyje, skirtoje literatūrologijai ir folkloristikai, paskelbti šie darbai: Friedricho Scholzo „Originalios grožinės literatūros atsiradimo Baltijos šalyse laiko problema“ (387–400); Liane's Klein „Baltų literatūros supratimo aspektai“ (401–408); Nikolajaus Mikhaилоvo „Baltų mitologija. Dabartinė tyrimo būklė: problemos ir perspektyvos“ (409–416); Magdalene's Huermann „Lietuvių ir latvių darbo dainos aspektai“ (417–426) ir Rainerio Eckerto „Rytų baltų papročiai ir folkloras: Joninės ir Joninių dainos“ (427–455).

Čia trumpai aptarti ar tik suminėti turiningo rinkinio straipsniai rodo naują tarptautinių baltistikos tyrimų pakopą. Jie, be abejo, bus ne sykį plačiau aptariami, analizuojami specialesniuose darbuose ir duos akstiną tolesniems tyrimams. Šia apžvalga norėta tik atkreipti dėmesį į labai plačią knygoje gvildenamų temų panoramą ir jėje keliamas mintis, reikšmingas tolesnei baltų kalbotyros pažangai.

Vytautas Ambrazas